

"DİNÎ HİTABET" UYGULAMALARIMIZ*

Preaching Practicum in the Faculty of Divinity

Mualla SELÇUK

DR. A.Ü. İLAHİYAT FAKÜLTESİ, ANKARA

GİRİŞ

Günümüzde nüfus artışı, teknolojik ve sosyal alandaki hızlı gelişmeler, değişimler kişileri ve toplum hayatını büyük ölçüde etkilemiştir. Gelişme hızlanmış karmaşık hale gelmiş hemen hemen hiç bir topluluk sosyal değişmelerin dışında kalamamıştır. Değişme ve gelişme beraberinde problemleri de getirmiştir. Sık sık çağımızda yaşanan bunalımlardan sözedilmektedir. Ailelerde çöküntü, yalnızlık, kargaşa, yabancılaşma, kuşaklararası kopukluk, kuşak çatışması, sosyal ilişkilerin zayıflaması, zararlı madde kullanma alışkanlığının artması, geleneklere karşı çıkma v.b. Burada sorun, fırtınalı bir dönem yaşayan günümüz insanına inanılan değerlerin nasıl yardım edeceği. Geçmişten devralınan yorumların muhafaza edilerek saklanması ve bir hazır formül gibi sunulması, problemlerin çözülmesine yetmemektedir. İslâm inancının hayatı yorumlayışı, ve yaşayış biçimleri ile ilgili tavsiyeleri, günümüz dünyasının gerçekleri ve ihtiyaçları ile birlikte ele alınmalıdır. Güçlükler, hazır ve değişmez formüllerle değil, inançla yaşanan hayat içinde, karşılaşılacak tecrübelerden hareketle aşılabılır. Burada cemaati yönlendiren camiye de sorumluluk düşmektedir. Eğitimin, öğretimin her alanında olduğu gibi cami eğitiminde de alışlagelmiş yöntemlerin dışına çıkmak ve yenileştirme çalışmaları içine girmek bir ihtiyaçtır.

Yaygın eğitimin geleneksel yeri diyebileceğimiz cami eğitimi, yetişkin hizmetlerinin bir parçasını belki de büyük bir bölümünü oluşturmaktadır. Bu eğitim genel olarak vaizler, müftüler, imam-hatipler ve Kur'an kursları öğretmenleri tarafından gerçekleştirilir. Toplumda din hizmetleri sunan İmam-hatip, Kur'an kursu öğretmenleri ve müezzin gibi din görevlileri genelde belli bir camide ya da Kur'an kursunda görev almaktadırlar. Yani bu kişilerin

görev alanları sınırlıdır. Vaizler ise daha geniş boyutta ve daha çok sayıda insan topluluklarına ulaşma ve dinî açıklamalarda bulunma imkânına sahiptirler. Bu görünümü ile vaizlerin, yetişkinlerin dinî eğitiminde etkin bir rol aldıkları söylenebilir.

Bu yazımızda biz, çok yönlü olan vaizlerin yeterliliği probleminin bir yönünü, öğrencilerimizin camideki uygulamalarını izlerken yaptığımız gözlemler ve aldığımız notlar, ayrıca 1987-1988 yılları arasında Fakültemiz son sınıf öğrencilerinden bir grubun, Ankara'nın çeşitli semtlerindeki camilerde, cemaat ve din görevlileri ile yaptıkları görüşmelerle topladıkları bilgiler ışığında tartışacağız. Üzerinde durmak istediğimiz husus, özellikle hitabet görevi, yerine getirirken gerek ön hazırlık, gerek plânlama gerekse uygulama aşamasında vaizlerin yeterliklerini etkileyen faktörler olacaktır. Ancak konuya geçmeden önce uygulamaya çalışmalarımızın mahiyetinden biraz bahsetmek istiyoruz.

Uygulama Çalışmalarımızın Mahiyeti

İlahiyat Fakültelerinin son sınıflarında Özel Öğretim Yöntemleri adlı bir ders bulunmaktadır. Bu dersin amacı, öğrencilere kendi alanlarının öğretim bilgisini vermek, uygulamalar yaptırarak öğretim becerileri kazandırmaktır. Öğretmen adayları gerek fakültede kendilerine ayrılan uygulama derslerinde, gerekse gittikleri okullarda verdikleri deneme derslerinde, bir konunun nasıl işlendiğini, hangi yöntem ve tekniklerin kullanıldığını görme imkânı bulurlar. Ders işlerken öğretmen adayının yaptığı hatalar saptanır, sonra bu hatalar tekrar ele alınarak üzerinde konuşulur. Öğretmenin eksik yönlerinin sınıfta nelere yol açabileceği, dersin işlenişini nasıl etkilediği tartışılır. Diğer adayların benzer hatalar yapmamaları gerektiği belirtilir. Böylece öğretmen adayı daha iyi ders ver-

* Bu yazı, Din Eğitimi Özel Öğretim Yöntemleri kitabı için hazırlanan "Yaygın Eğitimin Geleneksel Yeri: Camii" isimli bölümün kısmen kısaltılmış bir şeklidir. (Din Eğitimi Özel Öğretim Yöntemleri. Haz. Beyza Bilgin ve Muallâ Selçuk. Akid yay. Ankara, 1991).

meyi öğrenir. Her meslekte mesleğe yeni gireceklerin meslekle ilgili uygulamada bulunmaları bir ihtiyaçtır.

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Eğitimi Anabilim Dalı olarak son yıllarda bir de Cami uygulaması başlatmış bulunuyoruz. Bilgiyi yerinde kullanabilmek, cemaatin seviyesine göre konuşabilmek, sade dille sıklıktan, kısa ve özlü biçimde, hitabet kurallarına dikkat ederek konuşmak bir hüner bir sanattır. Bu hüneri ve bu sanatı edinebilmek hem teorik metod bilgisini hem de uygulama ile tecrübe edinmeye gerektirir. Aslında eğitim ve öğretimde uygulama çalışmalarının bir çok yönden katkısı söz konusudur. Araştırmacılar, uygulama çalışmalarının değeri ve katkısı hakkında şu noktalara işaret etmektedirler:

1. Meslekle ilgili öğrenilen teorik bilgilerin uygulanmasına imkân sağlar.
2. Adayların eksik yönlerini anlamalarına ve eksikliklerini gidermelerine yardım eder.
3. Adayların yeteneklerini tanımalarına ve bunları daha çok geliştirmelerine yardım eder.

Uygulama çalışmalarının diğer katkıları ise şöyle özetlenebilir:

1. Meslekî hazırlığı geliştirir, meslekî kararlara dayanak sağlar.
2. Kavramlar ve kavramlarla ilgili anlayışlar geliştirir. Kuram ve kavram anlayışını kuvvetlendirir.
3. Meslekî tekniklerin uygulanmasında yeteneklerin gelişmesine yardım eder.
4. Sezgi ve muhakemeyi geliştirir.¹

Görülüyor ki, uygulama çalışmaları, alanla ilgili gerekli beceri, alışkanlık ve davranışlar geliştirme fırsatı vermektedir.

Fakültemiz son sınıf öğrencileri ile başlattığımız cami uygulamalarında öğrencilerimiz kendi aralarında gruplaşarak, çeşitli faaliyetlerde bulunmaktadırlar. Bu faaliyetler arasında Kur'an-ı Kerim'den küçük bir pasaj okuma ve onu yorumlama, bir konu hakkında vaaz etme, ilâhi okuma ve dua etme yer almaktadır. Uygulamalar Din Eğitimi Anabilim Dalı elemanlarınca izlenmekte daha sonra öğrencilerle biraraya gelinerek yapılan hatalar ve başarılı noktalar üzerinde durulmakta, uygulamalar tenkid edilmektedir. Tenkidler genellikle, kullanılan dil, ko-

nuyu plânlama ve işleme, kaynaklar, aktualite, topluma fayda v.b. hususlarda yapılmaktadır. Böylece sanat gücü ve ilmi seviye açısından öğrencilerin bir tecrübe alışverişine girmeleri sağlanmış olmaktadır. Bir taraftan, öğrencilere meslek hayatına uymalarını kolaylaştıracak bilgi ve maharetlerin kazandırılmasına çalışılırken, öte taraftan öğrencilerin, topluluk karşısında telaşa düşmeden, heyecana kapılmadan inandırıcı bir tavırla rahat konuşma seviyesine ulaşmaları da amaçlanmaktadır.

Vaizlerin Yeterlikleri

Vaaz ve hitabet alanında, ne yazık ki, yeterli alan araştırmasına sahip bulunmuyoruz. Yine de vaizlerin yeterlikleri konusunda fikir verebilecek bazı araştırmalar yapılmıştır.² Araştırmaların sonuçları benzerlikler göstermektedir. Bu araştırmaların, çalışmaların sonuçlarına göre vaizlerin yeterlikleri istenen düzeyde değildir ve vaizler günümüz insanına yeterince rehberlik yapamayan elemanlar durumundadır. 1987 yılındaki araştırmada şöyle denmektedir: "Vaizlerin yeterlikleri istenilen düzeyde değildir. Onlardan kendilerini yeterli bulanlar bile yeterlik seviyesini ortanın biraz üzerine çıkarabilmişlerdir. Kendisini tam veya oldukça yeterli sayanlar azınlıkta olduğu gibi müftülerle müfettişlerin onların yeterliği ile ilgili kanaatleri az derecesinde bulunmuştur."³

Bu araştırmanın sonuçlarına dayalı olarak geliştirilmiş önerilerden bazıları şunlardır: 1. Vaizler, bilgi, beceri ve tutum yönünden kendilerine verilen görevleri yeterince yerine getirebilecek düzeyde bulunmamaktadırlar. Vaizlere bu yeterliklerin çoğu, kısa süreli kurs ve seminerler yoluyla kazandırılabilir.

2. Vaiz yetiştirmede tek kaynak durumunda olan İlahiyat Fakültelerinin ders programları, alanla ilgili yapılacak araştırmaların sonuçlarına göre, yeniden gözden geçirilmeli, gerektiğinde bu fakültelerde vaizlik bölümleri açılmalıdır.

3. Vaizlerin birbiriyle etkileşimi sağlayıcı ve bilgi alışverişlerini kolaylaştırıcı meslekî toplantılar düzenlenmelidir.

4. Vaizlerin problemleri ve toplum üzerindeki etkilerini konu alan araştırmalar özellikle İlahiyat fakültelelerinde yapılmalıdır.⁴

Burada sık sık kullanılan ve sözü edilen "yeterlik" kavramı üzerinde durmakta yarar vardır. Acaba vaizlerin yeterliğinden veya yetersiz oluşundan bahsedilirken kaste-

1. Alkan, *Öğretmenlik Uygulanaları El Kitabı*, s.10; Alıcıgüzel, İlk ve Orta Dereceli Okullarda Öğretim, s. 308.

2. Bu araştırmalar içinde Bekir Demirkol'un "Vaizlerin Genel Durumu Üzerinde Bir Deneme" adlı araştırması 1977 yılında yapılmıştır. Araştırmada 54 yaıze anket uygulanmış ve vaizlerin mesleki problemleri anketten elde edilen bulgularla tartışılmıştır. Araştırmanın bir özeti "Vaizlerin Ehliyetleri ve Mesleğe Yatınlıkları Üzerine Deneysel Bir Araştırma" adıyla Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisinde yayınlanmıştır. (C.XXXI, ss. 283-330, Ankara 1989) Bir başka araştırma ise, Hüseyin Zırh'ın Diyanet İşleri Başkanlığına Bağlı olarak Görev Yapan Vaizlerin Yeterlikleri ve Hizmet İçinde Yetiştirilmeleri isimli yüksek lisans tezidir. (Ankara, 1987)

3. Zırh, a.g.t., ss 100-101.

4. Zırh, a.g.t., ss. 104-105.

dilen nedir? Yeterliğin tanımı konusunda değişik fikirler ortaya atılmış bulunmaktadır. Genç olarak yeterlik, bir kişiye belirli bir rolü oynayabilme, belirli bir işi yapabilme, bir görevi yerine getirebilme gücünü kazandıran özelliklerin varlığı veya bu görevleri yerine getirmesini engelleyen özelliklerin yokluğudur. Yeterli olmak, belli istekleri karşılayabilecek gerekli bilgi, beceri, yahut hem bilgi hem de beceri sahibi bulunmaktır.⁵ Yeterli kişi belli bir donanıma sahip olan kişidir.

Kanaatimizce sözkonusu alanda, vaizlerin etkin hizmet sağlayamamalarının yani yeterli olamamalarının nedeni bir değil pek çoktur. Elimizde konu ile ilgili pek az bilgi bulunması ve sürdürülen araştırmaların halen tamamlanmamış olması meselenin çeşitli boyutlarıyla tatışılmasını güçleştirmektedir.⁶ Vaizlerin yetersizliği bazan bilgice eksikliğe bağlanmakta, plânlı programlı bir vaaz tekniğinden yoksunluk, kaynak kitap azlığı, kütüphane yokluğu, fikir kaynaklarının azlığı, hizmet içi eğitim kurslarının yaygın olmayışı v.b. hususlar yetersizliğin sebepleri olarak karşımıza çıkabilmektedir.⁷

Probleme kültürel ve antropolojik açıdan yaklaşan çalışmalar ise din görevlisinin yeterliğini, görev yaptığı yerdeki halkın din eğitiminden günlük hayatındaki her işine kadar yardımcı olmasına yani bir "halk eğitimsi" gibi hizmet götürmesine bağlamaktadırlar.⁸

Bir zamanlar, cami hocası önderdi, rehberdi. Bir mesele olunca, kişi hocaya gider, akıl danıştırdı. Bugün bu gidüşler devam ediyor mu? Hoca, cemaat ilişkisi hangi seviyededir? Bunlar araştırılması gereken konularımızdır.

1987 yılından beri öğrencilerimizle yaptığımız uygulama çalışmaları, bizi bize tanıtmak ve eksikliklerimizi hatırlatmak bakımından yararlı oldu. Öğrencilerimizin bilgi dereceleri, ehliyetleri ve vaizlik mesleğine yatkınlıkları konusunda bazı ipuçları verdi. Vaaz ve irşad çalışmalarındaki yetersizliğimizin şu dört noktada toplandığı görüldü: Kaynaklar, plânlama, değerlendirme ve cemaati tanıma.

Kaynaklarla İlgili Eksiklikler:

—Konu ile ilgili temel kaynakları tanıma

—Yararlanmayı düşündüğü kaynakları nasıl bulabileceği ve bu kaynaklardan ne şekilde yararlanabileceğini bilme.

—Kaynaklardan amaca uygun kısa ve öz not alabilme, uygun bilgiyi seçebilme.

—Konu hakkında bilgi sahibi kimselerle etkin görüşmeler yapabileme.

Planlama İle İlgili Eksiklikler

—Konuşma süresini dikkate alarak konuyu sınırlandırabilme.

—Konunun plânını yapabilme ve toplanan bilgileri plânın uygun bölümlerine yerleştirebilme.

—Giriş, gelişme ve sonuç bölümlerine ayıracağı zamanı dikkate alarak önemsiz gördüğü bilgileri çıkarabilmek ya da önemli gördüğü bilgileri plânın uygun bölümlerine yerleştirebilme.

Değerlendirme İle İlgili Eksiklikler

—Hazırlanan dini hitabetin cemaatin ihtiyaçlarına uygun olup olmadığını kontrol edebilme.

—Konuyu cemaatin duygu ve düşüncelerine ters gelebilecek bir unsur taşıyıp taşımadığı açısından değerlendirebilme.

—Kullanılan dilin, seçilen sözcüklerin uygun olup olmadığını kontrol edebilme.

—Konuyla ilgili sorulması muhtemel soruları düşünüp ilgili kaynakları tarayarak cevaplarını hazırlayabilme.

Cemaati tanıma açısından eksikliklere gelince bunları, hitabedilecek kitlenin konu ile ilgili ihtiyaçlarını tespit edebilme ve hitabedilecek kitlenin kültür seviyesini tanıma ile ilgili eksiklikler olmak üzere iki grupta toplayabiliriz.

Bu yazımızda, hitabet ve vaazla ilgili olarak yukarıda işaret ettiğimiz eksiklikleri vaaz konusu seçme ve vaazı kaleme alma başlıkları altında değerlendirecek ve bazı pratik öneriler arayışında olacağız.

1. Vaaz Konusu Seçme

Vaizin hitabedeceği kitle ile "uyumu" sağlaması yani dinleyicilerle kendisi arasında duygu ve düşünce birliği meydana getirebilmesi için konu seçiminde titiz davranması gerekmektedir. Vaizin ele alacağı konu cemaatin ilgisini çekebilecek bir konu olmalıdır. Konunun ilgi çekici olması, dinleyicilerin mesleği, gelir ve öğrenim düzeyi, yaşadıkları bölge ile ilgisi olması, güncel olması demektir.

5. Bursalıoğlu, *Eğitim Yöneticisinin Yeterlikleri*. ss. 4-5.

6. İlahiyat Fakültelerimizde camii eğitimi konulu yeni çalışmalar yapılmaktadır. Bunlar içinde Samsun Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi araştırma görevlilerinden Erdoğan Köylü'nün, Din Görevlilerinin Meslekî Problemleri adlı yüksek lisans tezi olumlu bir girişimdir. Camii eğitimini Federal Almanya'daki görünümü ile ele alacak olan Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi araştırma görevlisi Cemal Tosun'un "Federal Almanya'da Camilerde Din Eğitimi ve Din Görevlilerinin Yeterlikleri" isimli doktora çalışması halen devam etmektedir.

7. Demirkol, "Vaizlerin Ehliyetleri ve Mesleğe Yatkınlıkları Üzerine Deneysel Bir Araştırma" s. 297.

8. Erdentuğ, *Çağdaşlama ve Kültür Münasebetleri*, s. 65.

Ayrıca üzerinde az durulmuş konular da her zaman ilgi çekicidir. "Genel olarak cemaat her zamanki duyduklarından farklı bir şey duyduklarında söylenen şey dikkatlerini çekmekte ve bulunmuş oldukları durumu değiştirip vaizi dikkatle dinlemektedirler." şeklinde bir gözlem kaydetmiştir bir öğrencimiz.

Vaizin konu seçiminde yararlanacağı bazı kolaylıklar vardır. Hazır "Hitbe kitapları" bunlardan biridir. Bilindiği gibi cuma hutbesi, müslümanlara dinî esasları ve bir hafta içinde çevrede görülen, dikkat çeken herhangi bir gelişme hakkında İslâmın görüşünü anlatma ve konuyla ilgili olarak müslümanları aydınlatma vesilesidir. Bazı il ve ilçelerimizde hutbelerde birliği sağlamak için müftülüklerce okunacak hutbe konuları da haftalık veya aylık listeler halinde önceden ilan edilebilmektedir. Zaman zaman toplumu din konusunda aydınlatan vaiz ve hatiplere bazı genelgelerle konu seçimiyle ilgili esaslar duyurulabilmektedir. Diyanet İşleri Başkanlığı, Din Hizmetleri Daire Başkanlığının vaaz ve irşad çalışmaları ile ilgili bir genelgesinin bazı maddeleri şöyledir:⁹

a) Hutbe, va'z, konferans ve seminerlerde dini bütünlüğü, milli birlik ve beraberliği güçlendirecek konulara ağırlık verilecektir.

b) İrşad görevi yapılırken toplumun dinî, ilmi ve ahlâkî konularda bilgi ve kültürünü artırmak hedef alınacaktır; fitne, tefrika ve bölücülüğün kötülüğü; sevgi, acıma duygusu ve suçları bağışlama hasletlerinin fazileti; akraba, komşu ve insan hakları, düzenli ve tutumlu yaşama, sosyal dayanışma ve yardımlaşmanın önemi; lüks, israf ve düzensiz yaşamın zararları gibi millî bütünlüğü müzüm pekiştirecek, yurt kalkınmamızın güçlenmesine yardımcı olacak programlara yer verilecektir.

c) Hutbe, vaaz, konferans ve seminerlerde samimi, duygulu, toplumun içinde bulunduğu manevî hastalıkları tedavi edici, ölçülü, yapıcı, uyarıcı, teşvik edici, sevdirici ve müjdeleyici ifadeler kullanılacak; aşırı, kırıcı, itham edici ifadelerden; bıktırıcı ve mesnetsiz sözlerden; dinî ve ilmi kesin bilgilere uymayan görüşlerden kaçınılacaktır.

d) Va'z ve hutbelerde; siyaset, ideolojik telkin ve şahsiyet yapmaktan kaçınılacak, konu dışına çıkılmayacak; iç ve dış politika konularına kesinlikle girilmeyecektir.

Vaaz ve irşad çalışmaları ile ilgili olarak, zaman zaman başvuru olan bu tedbirler vaaz ve hutbe konularının

seçiminde rasgeleliği önlemek ve birliği sağlamak gayelerine yöneliktir. Fakat konulara ruh ve canlılık kazandıracak olan, konuları cemaatin ilgi ve ihtiyaçlarına göre işleyecek olan şüphesiz yine vaizin kendisidir.

Aşağıda belirtilen noktalar, vaize konusunu seçiminde yardımcı olabilir.

a. Konuyu cemaatin ilgi ve ihtiyaçlarına göre belirleme.

Vaizin, çevresini ve hitbedeceği insanları tanıması şarttır. Eğitim öğretim düzeyi yüksek kişilerle, eğitim öğretim imkânlarından daha az yararlanmış insanlar için hazırlanacak konuşma elbette birbirinden farklı olacaktır. İşçi kesiminde yapılacak bir vaaz öğrenci kesiminde yapılacak vaazdan daha değişik unsurlar ihtiva edecektir. Öte yandan aynı cami içinde değişik sosyo ekonomik düzeyde kimseler bulunabileceği durumlara da vaiz hazırlıklı olmalıdır.

Hz. Muhammed (s.a.)'in hitabeti, muhatabın ilgi ve ihtiyaçlarını gözönüne alma açısından incelendiğinde o zamana göre her çeşit imkân ve malzemenin değerlendirildiği görülmektedir. Hz. Peygamber, muhatabını tanımış ve kendisine yöneltilen benzer anlamlı sorulara ayrı ayrı cevaplar vermiştir. Hangi davranış Allah katında daha değerlidir? Sadakanın en geçerli olanı hangisidir? Hangi dua daha makbuldür? şeklinde sorulan soruları o, soran kişiyi ve içinde bulunan şartları gözönünde bulundurarak cevaplandırmıştır. Örneğin, "Allah'a en sevimli gelen davranış hangisidir." sorusuna verilen bazı cevaplar şunlar olmuştur: "Az da olsa devamlı olanıdır."¹⁰

"Allah için sevmek, Allah için buğzetmektir."¹¹ "Oruca devam et, çünkü oruç benzeri olmayan bir ibadettir."¹² "Yemek yedirirsin, insanlara selam verirsin"¹³

Konuyla ilgili bir başka örnek, Hz. Peygamber'in, görev verdiği kişilere yaptığı tavsiyelerdir. Resulullah, Muaz b. Cebel'e şu hatırlatmada bulunmuştur.

Ey Muaz Ehl-i Kitab'tan olan bir topluluğa (vali olarak) gidiyorsun. Onları, Allah'tan başka Tanrı olmadığına ve benim Allah'ın elçisi olduğuma şahadete davet et. Buna itaat ettikten sonra, Allah'ın her gün beş vakit namazı farz kıldığını onlara bildir. Namazı kabul ettikleri takdirde, Allah'ın zenginlerin malından fakirlere vermek üzere zekâtı onlara farz kıldığını haber ver. Rüşvet almaktan veya onların malına tahah etmekten sakın. Mazlumun duasından kork. Zira, mazlum ile Allah arasında hiçbir engel yoktur¹⁴

9. Başbakanlık Diyanet İşleri Başkanlığı Din Hizmetleri Daire Başkanlığı. Sayı: 12.1/166/857, Tarih: 29.7.1989, 74 nolu genelge.

10. İbn Mâce, Zühd, II. 1416, bab: 28

11. Ebu Dâvud, Sünnet, V, 7, bab:3

12. Nesâî, Savm, IV, 595, bab: 43

13. Buhari, İman, I. 9. bab:6; Buhari, İman, I. 13, bab: 20

İslâmiyetin ilk yıllarında mescidde ön sıralarda erkeklerin, arka sıralarda kadınların namaz kıldığını, yapılan konuşmaları beraberce dinlediklerini görüyoruz.¹⁵ Daha sonra kadınlar, sesi daha rahat duyabilmek, sorularını daha rahat sorabilmek gibi bazı gerekçelerle Resulullah'a müracaat ederek kendilerine ayrı bir gün tahsis edilmesini istemişler, O da onlara belirlenen günlerde vaazetmiş, dertlerini dinlemiş, sorularını cevaplandırmıştır.¹⁶

İyi hizmet verebilmek ferdi ve toplumu iyi tanımaya ve iyi anlamaya bağlıdır. Günümüzde ise toplum gelişip, değişip başkalaşmakta, eğitim seviyesi giderek yükselmektedir. Kişiyi ve toplumu anlama imkanı da bu yeniden yapılanma nedeniyle zorlaşmaktadır. Durum böyle olunca, vaizin hitabedeceği halkı anlamasını sağlayacak yöntemlere başvurması kaçınılmazdır. Özellikle mesleğe yeni başlayan vaizlerimizde, cami cemaatini bir öğrenci gurubu veya davranışları değişmesi ve gelişmesi gereken çocukların oluşturduğu bir topluluk gibi görme eğilimi gözlenmiştir. Genç vaizler, cemaatin bilgi ve anlayışını geliştirmek, kişisel ve toplumsal sorumluluklarını kavratmak konusunda yoğun bir gayret içinde bulunurken, cemaatin kendilerinden daha tecrübeli olabileceğini unutmakta hatta kendilerini dinleyenleri, incitebilmektedirler.

Camilerin ve mescitlerin öğretim yerleri olma özellikleri bugün de devam etmektedir. Okullardaki din öğretimi ile cami ve mescitlerdeki din öğretimi ayrı kuruluşlara bağlı olmakla birlikte aynı amaca yönelik olarak çalışmaktadır ve bu çalışmalar birbirini tamamlamak durumundadır. Ancak, yetişkinin çocuktan farklı özellikler taşıması nedeniyle, çoğunlukla yetişkinlere yöneltilen din öğretimi çalışmalarının amaçları, konuları ve yöntemleri farklılıklar göstermektedir.

Halk eğitim çalışmaları çocuk eğitimi ile yetişkin eğitimi arasındaki farklılıkları şu noktalarda toplamaktadır.¹⁷

1. Genellikle çocuğa yönelen eğitimin amacı, çocuğun kişiliğini geliştirmek, onu topluma ve hayata uyumlu bir ferd olarak hazırlamaktır. Çocuğa ileride karşılaşabileceği sorunların çözümü için önceden hazırlanmış reçeteler, çözüm yolları sunulur. Oysa yetişkin eğitiminde bunun aksi bir yaklaşım olmalıdır. Yetişkin karşı karşıya kaldığı sorunların doğrudan doğruya çözümüne yönelmiştir. Bu durum şöyle özetlenebilir.

Çocuk eğitimi (Örgün eğitim çalışmaları): Bilgi-Çözüm-Sorun

Yetişkin eğitimi (Halk eğitimi çalışmaları): Sorun-Bilgi-Çözüm.

Eğer vaizin verdiği bilgilerle, onu dinleyen cemaatin tecrübeleri arasında bağıntı yoksa, cemaat öğretilenlerin kendisine fayda getireceğini ummuyorsa, vaizi hoşnutsuzluk içinde reddedecektir.

2. Çocuğa, okulda bir program çerçevesinde hazırlanmış bir muhteva kazandırılmak istenir. Çocuk istese de istemese de öğrenimini tamamlayabilmek için bu bilgileri öğrenmek durumundadır. Oysa yetişkin eğitiminde başarı, ancak, yetişkinin ilgi ve ihtiyaç duyduğu bir muhteva ile sağlanabilir.

3. Yetişkinlerin eğitiminde yararlanılan yöntem ve uygulamalar da farklıdır. Yetişkin, kişiliğine saygı gösterilmesi konusunda çok duyarlıdır. Çocuklar, sırasında başarısızlıkları ve uygunsuz hareketleri karşısında rahatça uyarılabilirler. Çocukların kişiliğini geliştirici yaklaşımlar uygulanırken, yetişkin eğitiminde kişiliğin korunması prensibi ihmal edilmemelidir. Çocukların hayat konusunda tecrübeleri sınırlı iken, yetişkinlerin zengin tecrübeleri vardır. Son olarak şu söylenebilir ki, sınıfta çocuk ile öğretmen arasındaki ilişki, çocuğun anne veya babasıyla olan ilişkisini andırır oysa yetişkin ile eğitici arasındaki ilişki bir arkadaş, meslektaş ilişkisi olmalıdır. O halde vaiz, cami atmosferinde "... kararın kalpleriniz...", "... sana isyan eden bu insanlar", "... Günahkâr nefislerimiz..." "... mücrim kulların" ifadelerini kullanmadan önce düşünmelidir.

Vaizin, cemaatten bir öğrenci gayreti beklememesi gereğine işaret ettikten sonra, vaizin konu seçiminde karşılaştığı bir başka güçlüğü değinmek istiyoruz. "Cemaat hangi konularda vaaz dinlemek istemektedir?" şeklinde düzenlenmiş bir soruya vaizlerin cevabı genelde, "... gençlerin ve yaşlıların istekleri farklıdır" şeklinde olmuştur.¹⁸ Vaizler gençlerin isteklerini şöyle sıralamaktadırlar:

- Hikayemsi konulara fazla girilmemesi,
- Örneklerin Hz. Peygamber'in hayatından verilmesi,
- Konular anlatılırken daha çok âyet ve hadis zikredilmesi,
- Konuların detaylı anlatılması, baştan savma yapılmaması.

Bir vaiz şöyle konuşmuştur: "Gençler, vaizin düşünmeye, araştırmaya ve sormaya teşvik etmesini be-

14. Müslim, İman, I. 50, bab: 7.

15. Buhari, Hayz, I. 76, bab: 6.

16. Buhari, İlm, I. 34, bab: 36.

17. Geray, *Halk Eğitimi*, ss. 26-28; Lowe, *Dünyada Yetişkin Eğitime Toplu Bakış*, s. 22.

18. Dündar ve Çakır, "Ramazan Ayında Vaizlerle Mülâkat" ss.4.-5.

klerler" ve ardından şöyle bir açıklama yapmıştır: "Konular öyle cazip hale getirilmeli ki adeta bir dizi film gibi bir sonraki günün vaazını cemaat sabırsızlıkla bekler halde olmalıdır."

Vaizler, yaşlıların isteklerini ise şu noktalarda toplamaktadırlar: "İbadete dair konuların anlatılması; verilen konuların kassalarla desteklenmesi, inanmayan kişilerin vaazlarda sözkonusu edilmemesi, heyecan verici konuların seçilmesi".

Vaizler, cemaati istekleri ve beklentileri açısından iki gruba ayırdıkları için konu seçiminde güçlük çektiklerini ifade etmektedirler. Cemaatin beklentileri arasında farklılıklar olması tabiidir. Ancak vaizlerimizin kendilerini dinleyenleri genç, yaşlı şeklinde bir ayırma tâbi tutmaları kanaatimizce sunf bir ayırımdır. Hele bu ayırımı.. gençlik üzerinde davranış değişikliği yapılabilir, yaşlı kesimde ise davranışlar katılaşıp alışkanlık haline gelmiştir." şeklinde bir gerekçe ile yapmaları bu konuda bilgerimizin ne kadar sınırlı olduğunu göstermektedir.

Bildiğimiz, dinimizde ve geleneklerimizde yaşlılara iyi bakmanın onlara saygı ve anlayış göstermenin gerekliliğinden ibarettir. Fakat yaşlılığın kendisinin niteliği, yaşlı insanın ruh hali, güçlükleri ve ihtiyaçları ile ilgili pek fazla bir şey bilmeyiz. Yaşlılığın anlamını ve gerçeğini, yaşlıların duygularını ve onların gençler üzerindeki haklarını anlamak için pek az çalışma yapılmıştır. Yaşlı insanların durumundaki başkalık nedir? Toplum hangi ölçüde onlara yardımcı olabilir? Genç insanla, yaşlı arasındaki bağlılığı sadece yaşlının isteklerinin yerine getirilmesi esasına mı dayandıracağız yoksa bağlılığı tesis edebilecek başka unsurlar bulabilir miyiz?

"İslâmda Ana Baba Hakkı" konulu bir vaazın sonunu vaiz, bilinen bir hikâye ile bitirmişti, "... *Veysel (Karanî) annesine söz vermişti, sadece Peygamber'in evine uğrayacak ve geri dönecekti; oysa, ona Peygamber evde yok, mescitte diyorlardı. Şimdi ne yapmalıydı? Veysel annesine verdiği sözü hatırladı ve mescide uğramadan evine geri döndü.*"

İslâm tarihindeki olaylar, eğitici ve öğretici dinî hikâyeler vaizin yardımcı malzemeleridir. Şüphesiz din büyüklerinin hayatlarının aktarılması etkileyicidir, fakat her türlü etkinin ve değişimin dışında kalan ideal insanlardan söz etmek dinleyenlerin gerçek insan imajını kaybetmelerine neden olabilir. O halde vaiz bir yandan tarihten misaller üzerinde düşündürürken bir yandan da cemaati kendi davranış ve hareketleri üzerinde düşündürmeğe çalışmalıdır. Vaiz, olayı aktarmakla yetinmeyecek, olaydaki

espriyi cemaatin kendi hayatlarında da görebilmesini sağlayacaktır. Nitekim sözkonusu vaizi dinledikten sonra vaize gelen eleştirilerin çoğu şu noktada toplanmaktaydı: Bugün çocuklar hep takdim ettiğiniz örnekteki gibi mi davranmalıdır?

Anne, babaya karşı çocukluk, anne ve baba hayatta oldukça devam eden bir durumdur. Torunları olan bir büyükanne veya büyükbaba, kendi annesi ve babası hayatta ise onların çocuğudur ve onlara karşı görevlerini yerine getirme durumundadır. Bilgin'in ifadesiyle, "*Hepimiz bir yandan anne babayızdır. Çocuklarımızdan sevgi ve saygı bekleriz, hizmet bekleriz, diğer yandan çocuğuzdur, kendi anne babamıza sevgi ve saygı gösteririz, onlara hizmet ederiz, onların bizden bunu beklediğini biliriz.*"¹⁹

İnsan yaşlandıkça hayatta aldığı roller ve beslediği umutlar değişir. Fakat yine de "ilgi alanları" sözkonusu olduğunda hayatın her döneminde benzer görevlerle karşılaşıyordur inasanoğlu. Bu görevler şöyle özetlenebilir:²⁰

Genç yetişkinlik: Eş seçme, eşi ile birlikte yaşamayı öğrenme, çocuk sahibi olma; çocukları büyütmeye evle ilgili işleri yürütme, yerine getirme, çalışma hayatına başlama, vatandaşlık görevlerini yerine getirme.

Orta yaşlılık: Ergenlik çağındaki çocukların yetişmesine yardımcı olma, eşi ile uyum içinde yaşama, yaşlanan ana-babaya uyum sağlama, belli bir hayat seviyesine erişme ve bunu sürdürme.

Yaşlılık: Bedeni güç ve sağlık bakımından gerilemelere uyum sağlama, emekliliğe uyum sağlama, sosyal görevlerini yerine getirmeye çalışma, rahat bir yaşama ortamı sağlayabilme.

Yaşlıların, yaşın ilerlemesine bağlı kayıplarını, çevrenin etkisi telafi edebilmektedir. Zihinsel faaliyetler dumura uğramadığı sürece, muhakeme ve algılamadaki kayıpları hayatta kazanılan tecrübeler dengeleyebilmektedir. Seçilen konuların, onların ilgi ve tecrübe alanında olmasına dikkat edilirse yaşlılar da öğrenmeye devam edebilirler²¹

Vaizin, halkını çeşitli yönleri ile tanınması mesleki başarısı için zorunludur. Cemaatin de vaizi tanınması ve ona güvenmesi gerekir. Bu da vaizin cemaatini bir psikolog gözü ile incelemesi, kime, hangi yolla, nasıl yaklaşabileceğini belirlemesi ile mümkündür. Cemaatin durumu ile ilgilenebilmek, onların fikir, inanış, düşünce ve duygularını tanıyabilmek, halkla iyi ilişkiler kurabilmek için vaizin güçlü bir "iletişim" bilgisine ihtiyacı vardır.

19. Bilgin, *İslâmda Çocuk*, s.89

20. Lowe, *Dünyada Yetişkin Eğitime Toplu Bakış*, s.57.

21. Strudwick, "Adult", D.R.E., ss. 7-8.

b. Sosyal olayları gözlemek ve çevre kaynaklarından yararlanmak.

Vaiz, bölgesindeki mezhepler, tarikatlar, dinî cereyanlar, batıl inanışlar ve halk inanışlarına eğilmelidir. Vaiz, çevre araştırması yapmalı yörenin meselelerini bilmeli ve cemaatini cami dışı temaslarla tanımaya çalışmalıdır. Vaiz, bu yoldaki faaliyetiyle hem vaazlarında işleyecek konuları belirlemiş, konularına zenginlik kazandırmış olur hem de bir "halk eğitimcisi" görevi yapmış olur.

Sadece oturup düşünmekle, akla gelebilecek konular alışlagelmiş, klişeleşmiş konulardır.. İlgi çekici, canlı, orijinal fikirler yakalayabilmek için vaiz, etrafını bir araştırmacı gözüyle incelemelidir. Gazete ve dergiler de vaizin fikir kaynakları arasında yer almalıdır, gazete ve dergileri takibederek kendisini ilgilendiren kúpürleri saklamada yarar vardır. Vaizin dağarcığındaki bilgi ve tecrübe miktarı ne kadar fazla olursa orijinal fikirler üretme ihtimali o derece yüksek olacaktır.

Hz. Peygamber'in oğlu İbrahim öldüğünde güneş tutulmuştu. İnsanlar, "güneş İbrahim'in ölümü yüzünden tutuldu" diyorlardı. Bunun üzerine Hz. Peygamber, kısa bir hutbe irâd ederek şöyle dedi:

Güneş ve ay, hiç bir kimsenin ölümü ya da hayatı yüzünden tutulmaz. Fakat, güneş ve ay, Allah'ın iki âyeti-dir. Güneş tutulduğu zaman Allah'a dua edin ve namaz kılın.²²

Vaiz, yörede meydana gelmiş bir olayı çıkış noktası yapabilir. Ancak her duyulan habere, aslını araştırmadıkça itibar etmemelidir. Vaiz, asılsız haberlere dayanan kimse durumuna düşmemek için, konunun özelliğine göre gerekirse mahalli, idarî, adli, ziraf, milli eğitim vb.. kurumlarla işbirliğine gidebilmelidir. Bu kurumlardan elde edeceği bilgiler onun vaaz ve irşad çalışmalarına olumlu yönde katkıda bulunacaktır.

Hitabedilecek kitlenin problemlerinden haberdar olmanın önemini bir yazar şöyle vurguluyor:

Daima şunu hatırlamalı ki, konuştuğumuz adam, kendi nefsi ile daha çok, belki yüzlerce defa çok alakadardır. Bir adamın dış ağrısı Çin'de bir milyon insanı mahveden aşıktan fazla onu alâkadar eder. Afrika'da binbir zelzele kopabilir, fakat ensesinde bir çıban çıkan adam, bu çıbanın verdiği ızdırabı daha fazla hisseder. Her konuşmaya başladıkça bunu mutlaka düşünmek gerekir.²³

Vaiz çevresini gözlemeli, hem dini konularda hem de sosyal konularda gördüğü aksaklıkları not etmelidir. İçinde yaşanan dost ve arkadaş çevresinin, gazete, dergi, kitap, radyo, televizyon gibi haberleşme araçlarının kişinin tutumları, fikirleri ve değerlerinin oluşmasında büyük rol

oynadığını hatırlamalıdır. İçinde yaşanan hayatın gerçeklerini gözönüne almadan verilecek bilgilerin ve öğütlerin, yüzyıllar öncesinin yorumlarının bugünün dindarına yetmeyeceği unutulmamalıdır.

Burada, konu seçimi ile ilgili küçük bir hatırlatma yapmak istiyoruz. Vaizin bir konu listesi tutması, onun konu tekrarına düşmesini veya "gelişigüzel konuşuyor" şeklindeki tenkitlere muhatap kalmasını önleyecektir. Konular bir fikir etrafında birbirini takibeden, devamlı konular olabileceği gibi, birbirinden bağımsız da olabilirler. Cemaatin fazla kalabalık olmadığı yerlerde vaiz, konularını daha önce cemaatine duyurabilir, onları konulara hazırlayabilir.

2. Vaazi Kaleme Alma

Cemaatin ilgi ve ihtiyaçları doğrultusunda bir konu seçimi yapıldıktan sonra, vaaz'ın yazılması ve okunacak hale gelmesi önem taşır. Vaiz söyleyeceklerini iyice plânlamadan kürsüye çıkmamalıdır. Toplum karşısında konuşmak için tek bir metod yoktur, yalnız düşünceleri sıraya koymadan konuya nüfuz etmeden yapılacak bir konuşmanın dinleyenleri etkilediğini söylemek güçtür. Hazırlık, konunun kavranıp ortaya konması, örnekler ve delillerin seçilmesi, konunun geliştirilmesi olaylarla fikirlerin ne türlü yakınlaştırılabileceğine imkân sağlar ve en önemlisi konuşmacıyı fikir üretmeye zorlar.

Aşağıda sıralanan hususlar vaize, yapacağı konuşmanın dokusunu örmeğe yardım edebilir.

- a. Konunun hangi yönüne ağırlık vereceğini (ana fikir) tayin etmek.
- b. Konuyu önce giriş, gelişme, ve sonuç bölümlerine ayırmak sonra bunu yazıya dökmek.
- c. Yazarken, iyi bir girişle başlamak, sade, kısa, net anlaşılır kelimeler kullanmak, kısa, öz, fakat kuvvetli cümleler kurmağa dikkat etmek.
- d. Konuşmayı mümkün olduğu kadar etkileyici bir sonuçla bitirmek.
- e. Yazdığını bir kez, vaiz, bir kez de dinleyici gözüyle okumak üslûbu belirlemek. Metni başkalarına okuyup onların fikirlerini almak.
- f. Seçtiği konunun çeşitli hutbe kitaplarındaki işlenişini görmek, aynı konuda yazılmış makaleleri gözden geçirmek ve kendine uygun olanı seçmek
- g. Seçilen konu hakkındaki âyetleri ve hadisleri tesbit etmek.

22. Buharî, Kusûf, II, 24, bab: 1; Müslim, Kusuf, II, 628, bab: 5.

23. Carnegie, *Dost Kazanmak Sanatı*, s. 104.

h. Konunun fıkhî yönünü fıkıh kitaplarından yeniden okumak, hafızaya güvenmemek.

1. Yavanlıktan kurtulmak için zaman zaman söze biraz mizah, heyecan katabilecek bir olay bir hikâye bulmak.

Toplanan bilgilerin düzenlenmesini kolaylaştıracak, Vaaz Plânı Örneği şöyle olabilir:

- a. Konun gereği
- b. Konunun dinî dayanakları
- c. Konunun ağırlıklı şekilde üzerinde durulacak yönü
- d. Konunun etrafında belirtilmiş farklı görüş ve anlayışların değerlendirilmesi
- e. Muhtemel sorular ve cevapları
- f. Cemaatin konu hakkında sahip olması gereken düşünce anlayış ve uygulama
- g. Konunun önemli noktalarından alınan kısa bir özet.

Hitabet ve dini irşat üzerine yazılmış kitaplarda bir iki ufak değişikliklerle genelde yukarıda gösterilen plân örnekleri yerilir.²⁴ Vaizin fikirlerini bütünyü aktarabilmesi için konuşmasının, bir Başlangıç (giriş), bir Gelişme (konunun ortaya konması, bir olayın, rivayetin bildirilmesi), bir de Sonuç bölümlerinin bulunması gereklidir. Giriş, vaizin dinleyicileri kendisi arasında duygu, düşünce birliği meydana getirmesidir. Başarılı bir giriş dinleyenleri rahatlatır, telkine müsait hale getirir ve konuşmacının tesiri altına alır. Girişin kısalığı uzunluğu, işlenecek konunun önemine ve gelişmesine uygun düşmelidir. Konunun gelişme bölümü, anlatma, delil getirme vb.. yollarla işlenen ve konuşmanın ağırlık noktasını teşkil eden bölümdür. Bu bölüm mümkün mertebe açıklama, yorum, ince bir nükte, günün şartlarına uyan bir olay ihtiva etmelidir. Olaylar, rivayetler ve fikirler peşisıra dizilmemelidir. Sonuç ise, hatibin geliştirdiği fikirleri özetlemek suretiyle konuyu hatırlatmasıdır, dinleyenlerin ruhunda ve zihninde iyi bir izlenim bırakabilmek için sonuç cümlesi dikkatli seçilmelidir.

Hazırlık safhasının uzun tutulması, vaizi konu ile kaynaştırır onu konusu ile dolu hale getirir. Aşağıda hazırlık safhasına yeterince önem verilmediği zaman karşılaşılabilecek hatalara bazı örnekler verilecektir.

"İnsan ve Sorumluluk" konulu vaazına öğrencimiz, "Tabiattaki canlı, cansız bütün varlıklar belli bir amaçla yaratılmıştır. Hepsinin yerine getirmekle mükellef oldukları vazifeleri vardır. Şöyle bir çevremize baktığımızda her şeyin insana hizmet için yaratıldığını görürüz. Hiç bir şey boşu

boşuna varolmamıştır." şeklinde bir girişle başlamış ve şöyle devam etmişti "... işte insan da kendine düşen görevi yapmalı aklını kullanmalıdır. Aksi halde hayvandan farkı kalmaz."

Evrendeki düzenden, ahenkten bahseden bu konuşmada yapılan insan-hayvan benzetmesi konuya uygun düşmemiştir. Dünyanın her yerinde karada, havada ve suda pek çok hayvan türü yaşar. Bunların bir kısmını çevremizde görür tanırız, bazıları çok değişik yapıdadır. Bazı hayvanlarda duyu, iletişim, toplu yaşama insanlardan çok daha gelişmiştir. Sürüler halinde yaşayan, birlikte yiyecek aramaya çıkıp, birlikte yuva kuran ve bütün yavrulara elbirliği ile bakan pek çok hayvan vardır. Özellikle uçarak ya da yüzerek dünyanın bir ucundan öbür ucuna göçeden hayvanların yeniden yaşadıkları yere dönebilmeleri, yani göç ya da yuvaya dönüş kabiliyeti bilim adamlarını uğraştırmaktadır. Hayvanların bir kısmında içgüdüsel davranışlar olduğu gibi öğrenilmiş davranış kalıplarına da raslamak mümkündür. Vaiz, mânâya uygun kelime seçimi ve benzetmeler yapmalıdır derken kastedilen şudur: Yanlış bir yoruma ya da ifade edilmek istenen fikrin başka bir yöne çekilebilmesine imkân vermemek, dinleyicilerin zihnin ve duygularını zorlamamak. Yüce Allah kitabında, bir sivrisineği bile misal vermekten çekinmemiştir. Kur'an-ı Kerim'de adı Nahl (Balansı), Ankebut (Örümcek), Neml (Karıncı) olan sûreler vardır. Benzetmeler, örneklendirmeler elbette yapılacaktır fakat benzetme cemaatin zihninde net bir imaj bırakmalıdır.

Rahat ve etkili konuşmak isteniyorsa zengin bir kelime hazinesine sahip olmalıdır. Uygun kelime seçmek, yararlı eserler okumak ve kelimeler, deyimler üzerinde alıştırmalar yapmakla kazanılır. Konuyu işlerken kullanılan kelimelerin çeşitliliği ilgiyi canlı tutar, hatip dinleyiciye hakim olur kendini kabul ettirmek kolaylaşır. Her kelimenin az çok eş anlamları vardır bunlar iyi seçilirse kelime hazinesinin zenginleşmesine yardım eder, hatibi tekrara düşmekten kurtarır. Kelimeleri tek başlarına değil, deyimler halinde akılda tutmalı ve deneyimlerinde eritmelidir. Hutbe kitaplarında geçen ve bugün konu ile ilgili kimseler tarafından dahi kitaplara başvurulmadan anlaşılma-yan ifade ve terimlerden kaçınmak gerekir. Meselâ, zekâtta bahsederken 20 miskal, 200 dirhem gibi tabirler kullanmak uygun değildir. Kullanılmak istense bile, bunun günümüz ölçü birimlerine göre ifadesi unutulmamalıdır.

Vaizin hazırlık aşamasında dikkat etmesi gereken bir diğer husus ise, terhib veya terhib rivayetlerini doğru kullanmasıdır. İyiliğe özendirme, kötülükten sakındırma konusunda pek çok rivayet vardır. Bunların Hz. Peygam-

24. Bak: Armaner, *Hitabet ve Dinî İrşad Üzerine*; Çakan, *Örnekleriyle Uygulamalı Dini Hitabet*; Yüzendağ, *Hitabet Dersleri*

ber tarafından söylenmiş olup olmadıkları hakkında çeşitli görüşler söylenmiştir ve söylenebilir. Vaiz bu rivayetlere Kur'an zihniyetinin ışığında değer biçmek durumundadır. "Kur'an zihniyeti" kavramı üzerinde duruyoruz çünkü Kur'an elimizdedir ve onu en iyi anlamış ve tatbik etmiş kimse olan Hz. Peygamber'in ondan ayrı düşünmüş olması mümkün değildir. Kur'an muhtevasını gereği gibi bilmek bir vaiz için şarttır.

Vaiz, dinleyicilerini ikna ederken inandırıcı olmalıdır. İnandırıcı olabilmek çok ince bir sanat, bir anlayış bir nezaket işidir. Vaiz, topluluğun çoğunun kendisi gibi düşündüğünü bilse bile, çok kesin ifadelerden kaçınmalı, saldırgan bir üslub kullanmamalıdır. İslâm terbiye metodu hitabedilen kitlenin duygularını incitmeden, onurlarını kırmadan ifade vardır, münafıklık, kâfirlik âlâmetlerinden bahseden rivayetlerde çok dikkatli olmak gereklidir. Nifak âlâmetleri üzerinde durulabilir ancak bu âlâmetlerden birisine dayanılarak sert hükümlere gitmek uygun değildir. En kolay yola gidilerek, "kâfir oldun" diye kestirip atmak acaba bir çözüm yolu mudur? Bununla ilgili olarak yapılan bir değerlendirme şöyledir:

Türkiye çeşitli düşünce, fikir ve ideolojilerin kkleşip geliştiği bir ülke. Bunlardan bazılarının İslâmın esasları ile bağdaşmadığı ve tezat teşkil ettiği ortada. Müslümanın tavrı nedir? ne yapmalıdır? Kolayca cevap ve çoğunlukla şimdiye kadar tatbik edilen kestirme yol "kâfir oldun" deyip işin içinden çıkmaktı. Şimdiye kadar toplum yeknesak olduğu için, toplumdan ayırıp yalnızlığa terketmek tehdidi, kişiyi uyarma konusunda etkili olabiliyordu. Ancak bugün bu metod, bir sürü zarar doğurabilecek durumdadır. Reddedilen ve yalnızlığa itilecek kişi için yalnız kalmak ve terkedilme bahis konusu değildir. Kendisinin uyum içinde olduğu, İslâm ile uyum ve uygunluk halinde olmayan bir gruba katılır. Bu gruplar büyük hızla büyümektedir.

Bir vaiz şöyle konuşmuştur: *Daha evvelki meslektaşların ekserisi, cemaata Azab-ı İlahi'den bahsetmişler ve günah deryasına batmış bir hal meydana getirmişler. Ben de Peygamberimiz (S.A.V) Efendimizin kolaylaştırın zorlaştırmayın, müjdeleyiniz, hadisi şerifini gözönüne alıp, "Alah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyiniz" âyeti ile meczedip, kendilerine üimat telkin edip üiminana kavuşturdum".²⁵*

Yukarıda geçen ifade de vaiz, kendinden önceki görevlilerin metodunu eleştirirken kendi din anlayışını ortaya koymaktadır. Ancak sadece Rahmet sıfatını işlemek de yeterli değildir. Burada hatırlanması gereken husus caminin, cem'edici toplayıcı birlik, dirlik yeri olduğudur.

Halkı dine ve camiye bağlayan bağları kesmemeli, ye'se düşürmemelidir. Hz. Ebu Bekir'in "bir kişi cennete girecek deseler acaba ben miyim diye ümid eder, bir kişi cehenneme girecek deseler acaba ben mi olurum diye korkarım" sözü İslâm terbiyesindeki ümid, korku dengesinin en güzel örneğidir. Vaiz, mesleğinin bilincinde hareket etmeli işin içinde kendi davranışının sorumluluğundan başka, diğer insanların inançlarından uzaklaşmasının sorumluluğuna ortaklığının da sözkonusu olabileceğini hatırlamalıdır. Kendisini Ramazan ayında dinlemeye gelen oruçlu insanları "geleneksel olarak oruç tutanlar" ile "bilinçli olarak oruç tutanlar" diye ikili bir ayırıma tabi tutmak ve geleneksel olarak yani aileden gördükleri için oruç tutanların ibadetlerinin sıhhatini tartışma konusu yapmak ne derece uygun bir davranıştır?

Din görevlileri hutbe okumak, vaaz etmekten başka radyo ve televizyonda dinî, ahlâkî sohbetler yapabilirler, sempozyum, panellere katılabilir, nikâh, düğün, sünnet, cenaze, mübarek gün ve gecelerde, mevlitlerde konuşmak durumunda kalabilirler. Böyle durumlarda hazırlayacakları metinler birbirinden değişik şekillerde olacaktır. Örneğin vaaz, ilmi bir konferans veya akademik bir dersten farklı bir şeydir. Dinî hitabet, askerî, hukukî veya siyasî hitabetten apayrıdır. Kuvvetli görüş ve fikirlerden çok boş kelimeler, söz oyunları, süslü ve parlak ifadeler dinî hitabete yakışmaz. Vaizin görevi dinleyenleri deyim yerinde ise aksiyona sürüklemek değildir, fazla şiddetin ateşliliğin camide yeri yoktur. Hitabedilen insanların bunalmı ve kaygılarını gidermek, inancı ve Allah'a güveni, bağlılığı artırmak ön plâna geçmelidir.

Bir öğrencimizin "*Cemiyete zarar veren davranışlar*" konulu hitabetini dinledikten sonra, yaptığımız değerlendirme toplantısında "*basamaklıp cümleler kullandı, dinleyenlerin fikirlerine ve hislerine hakim olmadı*" şeklinde ifadelerle hatibin yeterli hazırlık yapmadığına dikkat çekildi. Kendisine yöneltilen eleştirileri dinledikten sonra konuşmacı söz aldı ve şöyle konuştu: "Günümüzde, insanlara İslâmı anlatamıyorsunuz, yasaklar, engeller var meselâ hırsızın eli kesilmelidir diyebiliyor musunuz? Vaizin bu savunmasına karşı yapılan bir hatırlatmayı notlarım arasına almıştım, şöyleydi: "*Vaizin ilk görevi, hırsızın elinin kesilmesi hükmüne dayanmak değil, insanı bu fiili yapmaktan alıkoymağa çalışmaktır.*"

Vicdan, ahlâk eğitiminin en etkili araçlarındandır. İnsanı herkesten uzak, hiç bir cezaya veya azar uğramıyacağından emin olduğu durumlarda bile, fenalık yapmaktan alıkoyabilir. Bunun için, kişileri aydınlık ve dürüst vicdanlı hale getirmek, ahlâk terbiyesinin hem aracı hem de

25. Demirkol, a.g.m., s. 312.

amacı sayılmalıdır. Vaiz, bir yandan aklın terbiyesine bir yandan da ahlâk eğilimlerinin geliştirilip yönlendirilmesine özen gösterebilmelidir.

İşte Resulullah'ın Hayatından Bir Örnek:

Ümmü Seleme naklediyor: "Resulullah'a iki adam geldi. İzleri bile kalmamış hiç bir delil bulunmayan bir miras konusunda birbirlerini dava ediyorlardı. Resulullah (s.av.) onlara dedi ki, siz bana bir davanın halli için gelmiş bulunuyorsunuz. Ben ise bir insanım, umulur ki biriniz delilini diğerinden daha güzel anlatır, ben de sizden dinlediğim gibi aranızda hükmederim. Kime kardeşinin hakkında birşeyi hükmetti isem onu almasın çünkü o cehennemden bir parçadır, kıyamet günü onu elinde bir ateş parçası olarak getirir. Bunun üzerine adamların herbiri ağlayarak (hakkım kardeşimin olsun) dediler. O zaman Nebiy-yi Ekrem Efendimiz dedi ki: Böyle dediğinize göre gidiniz, taksim ediniz, taksimde adâleti gözetiniz. Sonra kur'a çekerek hissenize düşeni alınız ve birbirinize hakkınızı helal ediniz.²⁶

Vaiz, görevinin sadece tenkit etmek olmadığını bilmelidir. Maharet tenkidin nereye varacağını düşünebilmek ve geçerli çözüm yolları önermektir. Cemaate güzeli göstermek, iyiye yardım etmek, takviye edilmesi gereken unsurları meydana çıkarmaktır. Vaiz "*Toplumun ve düzenin aksayan yönlerini dile getiren*", "sadece kara tablolar çizen," *Toplumun ve hayatı tanımayan*", "*Hazır çözümlerle*

islâh etmeye çalışan" bir insan görünümü sergilemekten kaçınmalıdır.

Vaaz metninin hazırlık safhasında vaiz şu sorular üzerinde düşünebilmelidir:

Söylediklerim nasıl bir tesir meydana getirecek?

—İnsanları hayata küstürecek mi yoksa bağlayacak mı?

—Kin, nefret, düşmanlık gibi duyguları mı uyandırıyorum?

—Yoksa ulvî duygular mı?

SONUÇ

Bu yazıda işlenen hususlar, bazı eksiklerimizi, yetersizliklerimizi hatırlatmaya yöneliktir. Öğrencilerimizi sürdürdüğümüz uygulama derslerinde çok başarılı vaaz, hitabet ve dua metinlerine raslıyoruz. Bu metinleri bir araya getirme çalışması başlatmış bulunuyoruz. Sağlıklı bir dinî hayatın oluşması ve gelişmesinde etkili bir rol oynayacaklarına inandığımız öğrencilerimizin iyi yetişmesi ancak çağdaş eğitim, araştırma, inceleme ve yayın faaliyetlerinin artması ile mümkün olabilecektir.

26. Ebû Dâvûd, el-Akdiye, IV. 14-15, bab: 7.

KAYNAKLAR

1. ALKAN, Cevat. *Öğretmenlik Uygulamaları El Kitabı*. Ankara 1987.
2. ALICIGÜZELİ, İzzettin. *İlk ve Orta Dereceli Okullarda Öğretim*. İstanbul 1973.
3. ARMANER, Neda. *Hitabet ve Dini İrşat Üzerine*. Ankara 1962.
4. BİLGİN, Beyza. *İslâm ve Çocuk*. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları No: 264, Ankara 1987.
5. BÜHARİ, Muhammed b. İsmâil. *el-Câmiu's-Sahih*, İstanbul, trs.
6. BURSALIOĞLU, Ziya. *Eğitim Yöneticisinin Yeterlikleri*. Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yay., Ankara 1981.
7. CARNegie, Dale. *Dost Kazanma Sanatı*. Çev.: Ö.Rıza Doğrul. İstanbul 1983.
8. ÇAKAN, İsmail Lütfi. *Örnekleriyle Uygulamalı Dinî Hitabet*. Ankara 1975.
9. Ebu DAVUD, Süleyman b. el-Es'as. *es-Sünen*. Hums 1388/1969.
10. DEMİRKOL, Bekir. "Vaizlerin Ehliyetleri ve Mesleğe Yatkınlıkları Üzerine Deneysel Bir Araştırma" *Ankara Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi*. C.XXXI, ss. 283-330, Ankara 1989.
11. DÜNDAR, Abdülkadir ve Sinan Çakır. "Ramazan Ayında Vaizlerle Mülâkat" (Ankara Üniversitesi İlahiyat fakültesi 1987-1988 dönem mezunları tarafından yapılmış, yayınlanmamış bir araştırma)
13. GERAY, Cevat. *Halk Eğitimi*, Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayını No: 73, (2. baskı), Ankara 1978.
14. LOWE, John. *Dünyada Yetişkin Eğitime Toplu Bakış*. Çev.: Turhan Oğuzkan. Unesco Türkiye Milli Komisyonu Yay. Ankara 1985.
15. İbn MACE, Ebu Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kâzvinî. *es-Sünen*, İstanbul, trs.
16. MÜSLİM, Ebu'l-Huseyn İbnü'l-İlaccac el-Kuşeyrî. *el-Câmiu's-Sahih*. İstanbul, trs.
17. NESAI, Ebu Abdîrrahman Ahmed b. Şuayb b.Sinan. *es-Sünen*. İstanbul, 1981.
18. STRUDWICK, Vincent. "Adult". *A Dictionary of Religious Education* (ed. By J.M. Sutcliffe) ss. 7-8, S.C.M. Press Ltd London 1984.
19. YÜZENDAĞ, *Hitabet Dersleri*. Ankara 1964.
20. ZIRH, Hüseyin. *Diyanet İşleri Başkanlığına Bağlı Görev Yapan Vaizlerin Yeterlikleri ve Hizmet içinde Yetiştirilmeleri*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi . Ankara 1987.